

УДК 81`373.2:523.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-18>

ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ВЕНЕРІ

PROPER NAMES OF SPATIAL OBJECTS ON VENUS

Торчинський М. М.,

orcid.org/0000-0001-5268-0237

Scopus ID: 58982052000

Researcher ID Web of Science: JYQ-3360-2024

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

Торчинська Н. М.,

orcid.org/0000-0001-6182-0027

Scopus ID: 58982417700

Researcher ID Web of Science: JAC-8543-2023

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету*

Мета дослідження – описати особливості найменувань просторових об'єктів на Венері, зокрема венусооронімів і венусохоронімів – власних назв денотатів вертикального (гір, каньйонів, кратерів тощо) і горизонтального (долин, областей, рівнин тощо) членування.

Переважають складені назви (56,01 %), утворені синтаксичним способом; простими є лише найменування кратерів, утворені шляхом власне семантизації. Астрономічні терміни входять до складу 56,01 % онімів, антропоніми – 48,38 %, теоніми – 37,44 %, власні назви міфічних істот – 18,48 %. Майже в усіх венусонімів епонімами є субстантиви жіночого роду. Прості конструкції мають мотивацію меморіальну (24,32 %) або номінальну (19,46 %); складені – комбіновану: сутнісна поєднується з номінальною (51,36 %) або меморіальною (4,38 %). 93,99 % венусонімів є новими, 6,01 % – новітніми структурами. Аналізовані пропріативи належать переважно до запозичених (транслітерованих із різних мов через посередництво латинської мови) або комбінованих власних назв. Це штучні оніми з відомою, але здебільшого непрозорою етимологією. Більшість венусонімів затверджена Міжнародним астрономічним союзом у латинському написанні (модель «власна назва + астрономічний термін», обидва слова пишуться з великої літери); українською мовою найменування транслітеруються (не перекладаються), термін стоїть на першому місці й пишеться з малої літери, а власне назва – на другому, пишеться з великої літери, паралельно функціонує в називному або родовому відмінку.

У перспективі планується схарактеризувати найменування просторових об'єктів на інших планетах, їхніх супутниках та деяких астероїдах, що дозволить об'єктивно визначити особливості космопонімії Сонячної системи.

Ключові слова: астрономічний термін, венусонім, космопонім, мотивація, походження, семантика, структура.

The article analyzes the features of the names of spatial objects on Venus, in particular Venusooronyms and Venusohoronyms – proper names of denotates of vertical (mountains, canyons, craters, etc.) and horizontal (valleys, regions, plains, etc.) division of territory.

Compound names (56.01%) formed syntactically prevail; only the names of craters formed by actual semantization are simple. Astronomical terms make up 56.01% of onyms, anthroponyms – 48.38%, theonyms – 37.44%, proper names of mythical creatures – 18.48%. Eponyms are the only feminine substantives among all Venusonims. Simple onymes have memorial (24.32%) or nominal (19.46%) motivation; compound onymes have a combined motivation: essential motivation is combined with nominal (51.36%) or memorial (4.38%). 93.99% of Venusonyms are new, 6.01% are the latest structures. The analyzed propriatives are mostly borrowed (transliterated from different languages through Latin mediation) or combined proper names. These are artificial onyms with a

known, but mostly opaque etymology. Most Venusonyms are approved by the International Astronomical Union in Latin writing (the model «proper name + astronomical term», both words are capitalized); in Ukrainian, the name is transliterated (not translated), the term comes first and is written with a lowercase letter, and the proper name is on the second, capitalized, and functions in the nominative or genitive case.

In the future, it is planned to characterize the names of spatial objects on other planets, their satellites and some asteroids. This will make it possible to objectively determine the peculiarities of the Solar System's cosmotoponyms.

Key words: astronomical term, Venusonym, cosmotoponym, motivation, origin, semantics, structure.

Постановка проблеми. Власні назви іменують різні об'єкти і, залежно від цього, мають низку особливостей, які стосуються як їх творення, так і функціонування. Міжнародний астрономічний союз (МАС) теж визначив шість критеріїв, якими мають керуватися дослідники космічного простору при іменуванні статичних денотатів (їх кваліфікуємо як космотопоніми [1, с. 171]). На нашу думку, існує нагальна потреба з'ясувати, чи відповідають найменування просторових об'єктів на Венері цим вимогам МАС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристика власних назв просторових об'єктів на інших, крім Землі, планетах у науковій літературі майже відсутня, за винятком хіба що селенонімів (найменувань частин поверхні Місяця), які, наприклад, описував Ю. О. Карпенко у книзі «Назви зоряного неба», у скороченому вигляді (як компіляція низки наукових статей) виданій українською мовою у Львові 2016 року [2].

Певна інформація передусім про космічну терміносистему наявна у словниках та енциклопедіях (наприклад, в «Астрономічному енциклопедичному словнику», редакторами якого були І. А. Климишин та А. О. Корсунь [3]. І. Процик (самостійно або у співавторстві) описувала етимологічні й функціональні особливості українських космонімів, переважно найменувань сузір'їв, зірок і планет [4; 5]. Понад 400 космонімів (назв малих планет, астероїдів, комет тощо), які увічнюють у Всесвіті літопис Української держави, представлені в науково-енциклопедичному виданні «Імена України в Космосі» [6].

Терміносистема української космотопоніміки фактично почала розроблятися лише на початку ХХІ ст. насамперед у статті «Власні назви космічних об'єктів» [7], монографії «Структура онімного простору української мови» [1, с. 175–178] і навчальному посібнику «Українська ономастика» [8] М. М. Торчинського, який розрізняв низку космотопонімів, таких як сатурноніми, ураноніми, юпітероніми та інші, додані до вже наявних в ономастиці селенонімів, марсонімів, меркуріонімів та венусонімів (практикувалася й форма «венеронім», однак слід віддати перевагу латиномовному варіанту), а у складі останніх – венусоороніми, венусохороніми тощо.

Квантитативна характеристика космонімів засвідчила, що це найменше онімне поле: таких пропріативів зафіксовано понад 40 000, причому власне космотопонімів – лише близько 7 000 [9]. Є підстави вважати, що дослідження, виконані протягом останніх років, дозволять збільшити чисельність таких найменувань. Зокрема, за даними МАС, на планеті нараховується 2 046 венусонімів – власних назв 1 887 просторових об'єктів вертикального і лише 159 – горизонтального членування [10]. Опис таких найменувань нині практично відсутній, що й зумовлює актуальність теми статті.

Мета дослідження. Безпосередньо мета нашої роботи – описати особливості найменувань просторових об'єктів на Венері.

Виклад основного матеріалу. Приблизно 80 % поверхні Венери – це рівнини вулканічного походження й подібні до них долини, однак кількісно переважають метеоритні й вулканічні кратери та інші гірські ландшафти. Таким чином, власні назви просторових об'єктів на Венері – це передусім **венусоороніми** (найменування денотатів вертикального членування: височин, гір, дюн, каньйонів тощо, а насамперед – кратерів, які кваліфікуються як западини круглої форми) та **венусохороніми** (власні назви об'єктів горизонтального членування: долин, ліній, областей, рівнин), і більшість таких найменувань має певні особливості, залежні від типу іменованого об'єкта і його розмірів.

Найбільш поширеними серед венусонімів є кратероніми. Загалом на Венері зафіксовано майже 1 000 метеоритних кратерів діаметром від 1,5 до 280 км і приблизно 85 000 вулканічних, більшість із яких менша, ніж 5 км, і лише окремі з них мають діаметр понад 100 км. У матеріалах МАС наведено 900 венусократеронімів, й орієнтовно половина з них, переважно діаметром до 20 км, епонімами має жіночі імена, наприклад, слов'янські (*Івка, Злата, Люба*).

Більші за розмірами кратери мотивовані прізвищами жінок, які досягли успіху в певній сфері діяльності: *Мід* (найбільший кратер на Венері, діаметром приблизно 274 км) ← американський антрополог Маргарет Мід; водночас у цій ролі фіксуються й імена їхніх звичайних носіїв (*Марія-Челеста* ← дочка Галілео Галілея *Марія-Челеста*).

Астрономічна термінологія (АТ) не є складником найменувань кратерів, тому кваліфікуємо більшість таких пропріальних одиниць як прості, відантропонімні, нові (затверджені МАС у 1980–1990-их роках), меморіальні або номінальні оніми.

Натомість у власних назвах патер, тобто кратерів неправильної форми або низки подібних утворень, термінопозначення є складником пропріативів, яке доповнюється, як і в кратеронімів, прізвищем жінки, відомої в певній сфері діяльності, наприклад, письменстві (*патера Вовчок* ← українська письменниця Марко Вовчок (Марія Вілінська-Маркович); *патера Пчілка* ← українська письменниця й етнограф Олена Пчілка (Ольга Косач)). Епонімами таких найменувань є й іменування королів, цариць, княгинь тощо (*патера Ярославна* ← дружина давньоруського князя Ігоря Ярославна).

Лише відміфонімними, переважно відтеонімними, (в поєднанні з АТ) є найменування каньйонів – глибоких крутосхилих западин, мотивовані іменами богинь Місяця в різних народів (*каньйон Морана* ← чеська богиня Місяця), лісу (*каньйон Баба-Яга* ← слов'янська лісова відьма), полювання (*каньйон Артеміда* ← грецька богиня полювання) тощо.

Аналогічна структура найменувань борозн – довгих, вузьких, неглибоких западин, пропріальним складником яких є імена богинь війни (*борозна Беллона* ← римська богиня війни, дружина Марса), перемоги (*борозна Ніке* ← грецька богиня перемоги), амазонок (*борозна Фелеста* ← цариця амазонок у скіфських епічних переказах), валькірій (*борозна Сігрун* ← скандинавська валькірія), злих войовниць (*борозна Магура* ← слов'янська крилата войовниця) чи інших агресивних духів та істот.

Малопоширеними є найменування круч, крутих схилів, урвищ і подібних об'єктів, що поєднуються з АТ і мотивовані іменами богинь домашнього вогнища в різних народів (*круча Форнакс* ← римська богиня домашнього вогнища й випікання хліба).

Одиничним прикладом представлена власна назва лабіринту – комплексу вузьких перехрещених западин (*лабіринт Радунця* ← давньослов'янська богиня, яка охороняє душі померлих).

Найменування борозн, каньйонів, кратерів, круч, лабіринтів, патер та інших западин на поверхні планети належать до **мінус-оронімів** (об'єктів, розташованих нижче від довкілля [1, с. 160]); їх на Венері реєструється 1 094. Завдяки домінуванню венусократеронімів переважають прості конструкції, мотивовані антропонімами (жіночими іменами (іноді пестливими формами) або прізвищами відомих жінок). Складені пропріальні одиниці поєднують астрономічні терміни й теоніми (імена богинь Місяця, лісів, полювання, війни, перемоги, домашнього затишку тощо), антропоніми (прізвища відомих жінок) та власні назви міфічних істот. Мотивація таких пропріативів – меморіальна або сутнісно-меморіальна, номінальна або сутнісно-номінальна.

Інша група власних назв об'єктів рельєфу, розташованих вище від довкілля, кваліфікується як **плюс-ороніми** [1, с. 160], куди віднесені найменування як окремих гірських вершин і хребтів (гір, горбів, гребенів, дюн, корон, куполів), так і підвищених великих площ (височин, земель, плато, тесер).

Найбільш поширеними є власні назви корон, або вінців, – певних підвищень на стику тектонічних плит, розміром від 150 до 600 км. Крім АТ, складник таких структур – переважно імена

богинь землеробства й родючості в різних народів, наприклад, слов'ян (*корона Триглава*), а також прізвиська реальних жінок (*корона Кассат* ← американська художниця-імпресіоністка Мері Каасат).

Власні назви гір (до цієї групи онімів віднесені й найменування вулканів, оскільки більшість гірських утворень має вулканічне походження) мотивовані іменами богинь і духів, які у віруваннях народів світу відповідають за різні ділянки (наприклад, *гора Скаді*, найвища на Венері, заввишки приблизно 10 700 м, названа в честь велетня Скаді (інші варіанти – Скарі, Скаті), що асоціюється з горами, зимою й полюванням). Складником таких пропріативів є АТ, відповідно, майже всі такі венусоороніми мають сутнісно-номінальну мотивацію (за винятком назви *гори Максвелла* – єдиної на Венері, де епонімом виступає прізвисько чоловіка – фізика Джеймса Клерка Максвелла).

Аналогічні епоніми мають і власні назви куполів – невеликих округлих гір чи пагорбів (*купол Гречуха* ← українське польове божество; *купол Зоря* ← слов'янська богиня світанку).

Достатньо продуктивні й найменування гребенів – лінійних узгір'їв звивистої форми. Такі пропріальні одиниці теж мотивовані іменами богинь, які трапляються в різних народів, зокрема слов'ян (*гребені Денниця, Зоряниця, Метелиця* ← слов'янські богині відповідно дня і світла, нічної блискавки, снігової бурі).

Значно менше зафіксовано найменувань невеликих піднесених ділянок рельєфу, основними епонімами яких виступають імена володарок водної стихії, на зразок: *пагорб Юрате* – морської богині в литовців.

Підвищення у вигляді млинця з круглими обрисами та плоскою вершиною мають назви, у складі яких є імена богинь річкових вод (*височина Егіна* ← грецька річкова німфа).

Назви дюнних полів, ідентифікованих як хвилі, мотивуються іменами богинь пустелі (*хвиля Аль-Узза*).

Загалом проаналізовано 666 найменувань одиничних гірських об'єктів, з яких 69 виявлені у ХХІ ст. Усі пропріальні одиниці є складеними конструкціями, утвореними за моделлю «астрономічний термін + теонім (міфонім, антропонім)», що має сутнісно-номінальну, рідше – сутнісно-меморіальну мотивацію.

Власні назви підвищених територій менш продуктивні, ніж найменування окремих гірських об'єктів.

Для називання тесер (сильно пересічених підвищених ділянок поверхні планети, які займають понад 7,3 % усієї території і зверху подібні до черепиці) дослідники використовують модель «АТ + теонім», де фіксуються імена богинь щастя, долі, везіння тощо в міфах і переказах народів світу, наприклад, слов'ян (*тесери Зустрічі, Судениці, Судіци*), серед яких трапляються оніми з виразним українським забарвленням (*тесери Долі, Лиха, Недолі*).

Найменування хвилястих поверхонь складаються з астрономічного терміна «хвиля» й імен богинь або міфічних істот, які в різних народів світу пов'язані із землею або водою (*хвиля Болотниця* ← слов'янська болотна русалка).

Інші назви підвищених територій менш продуктивні. Зокрема, великі височини кваліфікуються як землі, і цей термін поєднується з іменами богинь любові (*земля Афродіти*). Подібне походження засвідчене в найменуваннях плоскогір'їв: наприклад, АТ «плато» функціонує у сполученні з іменем богині кохання в індусів (*плато Лахмі*).

Загалом структура таких онімів практично не відрізняється від будови інших плюс-оронімів: це складені сутнісно-номінальні конструкції, до складу яких входить відповідний астрономічний термін та ім'я богині кохання, щастя, долі, везіння, річкових вод різних народів.

Власні назви рівнин, які протиставляються хвилястій поверхні, ідентифікуються як **нуль-ороніми** [1, с. 161], однак частіше є складником хоронімів, оскільки на горизонтальне членування тут звертається більше уваги. До венусохоронімів, зокрема, можна віднести найменування власне рівнин, долин, регіонів і ліній.

Власні назви рівнинних територій, нижчих за навколишній рельєф, складаються з АТ й імен героїнь міфів, легенд, казок народів світу (на зразок: найбільша на Венері, розміром 7 520 км, *рівнина Гвіневра* ← напівлегендарна британка, дружина короля Артура). У ролі пропріальної частини засвідчено імена міфічних істот слов'янського походження (*рівнини Снігурочка*), зокрема й оніми з виразним українським колоритом (*рівнини Берегиня, Наява, Русалка*).

Мотивація найменувань долин залежить від їхнього розміру: до складу власних назв об'єктів завширшки понад 400 км входять АТ і слово «Венера» мовами народів світу (*долина Вакарін* ← Венера литовською мовою). Пропріальні одиниці на позначення долин, ширина яких менша від 400 км, поєднують АТ з іменами богинь річок у різних народів (*долина Ніпра* ← слов'янська богиня річки Дніпро).

Великі ділянки поверхні Венери, які на фоні інших виділяються своєю яскравістю, кваліфікуються як регіони, або області. Два венусохороніми, які виникли наприкінці 1970-их років, названі за першими літерами грецького алфавіту, за аналогією до позначень зірок (*області Альфа і Бета*), а решта отримала імена жінок-велетнів, титанид або інших казкових істот (*область Василиса*).

До венусохоронімів віднесені і власні назви ліній, які виділяються на поверхні Венери як горизонтальні об'єкти. Епонімами є імена різних богинь (*лінія Брекста* ← литовська богиня нічної пітьми).

Усі 159 власних назв горизонтальних об'єктів, засвідчених на Венері, – складені конструкції, утворені синтаксичним способом, із сутнісно-номінальною мотивацією, складниками яких є астрономічний термін і переважно імена богинь або міфічних істот жіночої статі.

Характеризуючи етимолого-словотвірну структуру всіх венусонімів, насамперед відзначимо, що переважають складені найменування (56,01 %); простими є лише венусократероніми (43,99 %). Усі найменування кратерів утворені шляхом власне семантизації, а інші венусоніми – синтаксичним. Астрономічні терміни входять до складу 56,01 % онімів, антропоніми (імена або прізвища) – 48,38 %, теоніми – 37,44 %, інші міфоніми (найменування міфічних істот) – 18,48 %, планетонім «Венера» різними мовами – 1,81 %. Прості пропріальні одиниці мають мотивацію меморіальну (24,32 %) або номінальну (19,46 %); складені – сутнісну, поєднану з номінальною (51,36 %) або меморіальною (4,38 %). Як нові можна ідентифікувати 93,99 % венусонімів, як новітні – 6,01 %. Крім ороніма *гори Максвелла*, в усіх найменуваннях, крім АТ, епонімами є субстантиви жіночого роду.

Такі оніми рідко належать до питомих, а переважно – до запозичених (транслітерованих із різних мов через посередництво латинської мови) або комбінованих (якщо астрономічний термін є рідномовним) власних назв. Це штучні оніми з відомою, але не завжди прозорою етимологією, причому непрозора значно переважає.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що практично всі венусоніми відповідають вимогам, викладеним у рекомендаціях МАС, оскільки на планеті номінуються здебільшого великі об'єкти, розміром десятки і навіть сотні кілометрів, причому кількість однотипних денотатів обмежується (рідко становить 100 і більше, крім найменувань кратерів). Майже відсутні назви-омоніми. Більшість венусонімів затверджена Міжнародним астрономічним союзом у латинському написанні (модель «власна назва + астрономічний термін», обидва слова пишуться з великої літери); українською мовою найменування транслітеруються (не перекладаються), АТ стоїть на першому місці і пишеться з малої літери, а власне назва – на другому, пишеться з великої літери, паралельно функціонує в називному або родовому відмінку (за аналогією до терміносистеми МАС, віддаємо перевагу першому варіанту). Власні назви кратерів в обох терміносистемах є однослівними конструкціями. Епонімами венусонімів є антропоніми (жіночі імена безвідносно до їхніх носіїв або прізвища жінок із позитивною міжнародною репутацією, діяльність яких відбувалася до XIX ст.), теоніми (крім належних до трьох світових релігій) та найменуваннями міфічних істот багатьох народів світу. Більшість однотипних

просторових об'єктів має чітко визначені моделі утворення їхніх назв, яких дослідники майже завжди намагаються дотримуватися.

У перспективі планується схарактеризувати найменування просторових об'єктів на інших планетах, їхніх супутниках та деяких астероїдах, що дозволить об'єктивно визначити особливості космопонії Сонячної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с. С. 171.
2. Карпенко Ю. Назви зоряного неба. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 88–151.
3. Астрономічний енциклопедичний словник. За загальною редакцією Климишина І. А. та А. О. Корсунь. Львів : Головна астрономічна обсерваторія НАН України : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. 548 с.
4. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 4. Астрономічні назви. Укладачі: Процик І., Тимошик Г. Львів, 2006. 140 с.
5. Процик І. Словник власних астрономічних назв української мови. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. С. 318–336.
6. Імена України в Космосі : науково-енциклопедичне видання. За редакцією Вавилової І. Б. і Плачинди В. П. Львів; Київ, 2003. 730 с.
7. Торчинський М. М. Власні назви космічних об'єктів. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. Вип. 24, частина 3. С. 311–315.
8. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2010. С. 26–27.
9. Торчинський М. М. Кількісна характеристика найменувань космічних об'єктів. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2019. Випуск 6. С. 130.
10. Венера. URL: <https://surl.li/qhderu> (дата звернення: 12.04.2025).